

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

www.rijksoverheid.nl
www.facebook.com/minbzk
www.twitter.com/minbzk
[www.linkedin.com/company/
ministerie-van-bzk](https://www.linkedin.com/company/ministerie-van-bzk)

Kenmerk
2022-0000204721

Uw kenmerk

Datum 14 april 2022
Betreft Zevende voortgangsrapportage Binnenhof Renovatie

Hierbij ontvangt u de rapportage over de voortgang van de renovatie van het Binnenhof over de periode van juli 2021 tot februari 2022. In deze voortgangsrapportage is een aantal toezeggingen uit het commissiedebat op 10 november 2021 uitgewerkt. Zo is een eerste meer concrete risico-inschatting opgenomen welke in de komende rapportages nog verder zal worden uitgewerkt. Ook wordt nader ingegaan op de mijlpalen en planning waar het de stand van zaken van de renovatie en meer specifiek vergunningen betreft. Voorts wordt de stand van zaken van de tijdelijke huisvesting voor het ministerie van Algemene Zaken (AZ) toegelicht.

In deze brief ga ik nader op een aantal zaken in.

In de periode die deze rapportage beslaat zijn, conform planning, Eerste Kamer, Tweede Kamer en Raad van State verhuisd naar hun tijdelijke huisvesting. In oktober 2021 is het beheer van de gebouwen op het Binnenhof, die door deze gebruikers zijn verlaten, overgedragen aan het Rijksvastgoedbedrijf. De voor de renovatie noodzakelijke en geplande onderzoeksfase verloopt vanaf dat moment conform de uitgangspunten. Deze onderzoeksfase is een belangrijke mijlpaal. Het onderzoek vindt vooral plaats in de gebouwen en levert essentiële informatie op voor de vervolgfasen van de renovatie.

Het onderzoek dat de afgelopen maanden buiten de gebouwen plaatsvond levert ook waardevolle inzichten op in onze geschiedenis. Tijdens de bodemonderzoeken zijn enkele archeologische vondsten gedaan die ons helpen om de geschiedenis van het Binnenhof beter in kaart te kunnen brengen. In de voortgangsrapportage wordt nader ingegaan op de wijze waarop de onderzoeken worden uitgevoerd en hoe het publiek wordt betrokken.

De renovatiewerkzaamheden volgen de vigerende planning waarbij voor de tijdelijke huisvesting AZ geldt dat deze zal worden gerealiseerd in het rijksverzamelkantoor op de Bezuidenhoutseweg 73, zoals aan uw Kamer gemeld op 16 december 2021. In de bijgevoegde voortgangsrapportage is de laatste stand van zaken opgenomen. Na de zomer 2023 is de verbouwing gereed en starten de voorbereidende inhuizingswerkzaamheden.

Restauratiewerkzaamheden

Naar aanleiding van de toezegging uw Kamer te informeren over benodigde restauratiewerkzaamheden en daarbij een kostenindicatie op te nemen licht ik u graag het volgende toe.

Het monumentale Binnenhofcomplex omvat zo'n 4000 vertrekken, ruimten, kamers, zalen, gangen, zolders en kelders en is in zijn totaliteit bijna 90.000 m² groot. Het complex is voor het grootste deel hoog monumentaal. In 2015 heeft het kabinet besloten tot de renovatie van het Binnenhof met als uitgangspunt deze sober en doelmatig uit te voeren. De renovatieplannen gaan uit van alle werkzaamheden die vanuit technisch herstel noodzakelijk zijn.

In de projectscope is het *conserveren* van de monumentale gebouwonderdelen meegenomen. Dit omvat de werkzaamheden aan (onderdelen van) een gebouw om verval te stoppen of dreigende aantasting te voorkomen met als doel het zoveel mogelijk handhaven van de aangetroffen staat. Restauratie gaat verder dan het technisch herstel. Het betreft het uitvoeren van herstelwerkzaamheden die tot doel hebben het gebouw in goede staat te brengen met behoud van cultuurhistorische waarden.

Restauratie van een monument is een complex en kostbaar traject. Het vereist uitvoerig onderzoek door specialisten, bijvoorbeeld naar de oorspronkelijke staat van een gebouw en specifieke technieken en vakmanschap om de werkzaamheden uit te voeren. De exacte kosten variëren per element, kamer, gebouwdeel, de onderhoudsstaat waarin het element is, en periode van oorsprong.

In het commissiedebat van 10 november 2021 is toegezegd in deze rapportage toe te lichten waar sprake zou kunnen zijn van restauratienoodzaak en de kosten die daarmee zijn gemoeid. De kosten voor een restauratie van het totale Binnenhofcomplex (inclusief Grafelijke Zalen) zullen naar schatting circa 220 tot 270 miljoen euro bedragen. Dit valt zoals eerder aangegeven buiten de scope van het programma en daarom is er binnen het programma ook geen budget voor beschikbaar. Daarmee geldt dat er voor alle eventuele restauratiewerkzaamheden extra budget noodzakelijk zal zijn.

Tevens blijkt uit onderstaand overzicht dat een flink aantal categorieën tot een vertraging van het project zal leiden. Deze inschatting is tot stand gekomen door de kengetallen van renovaties/restauraties zoals; Paleis het Loo, Rijksmuseum en Huis ten Bosch te vergelijken. Daarnaast zijn diverse restauratie architecten en ervaren kostendeskundigen met kennis van de gebouwdelen op het Binnenhof geraadpleegd.

Ten aanzien van de toegezegde inventarisatie van restauratiewerkzaamheden zijn vier categorieën te onderscheiden:

1 De buitenkant van het gebouw.

Hieronder vallen bijvoorbeeld de gevels en het daklandschap waarbij reparaties worden uitgevoerd en ontbrekende onderdelen worden teruggebracht.

Hiervoor geldt dat de werkzaamheden los van de renovatie kunnen worden uitgevoerd, en een kostenvoordeel, door deze werkzaamheden in combinatie met de restauratie uit te voeren, niet direct wordt voorzien.

2 Individuele elementen.

Hieronder vallen bijvoorbeeld individuele stijlkamers. Hiervoor geldt dat de werkzaamheden los van de renovatie kunnen worden uitgevoerd, en een kostenvoordeel door deze werkzaamheden in combinatie met de restauratie uit te voeren niet direct wordt voorzien.

3 Restauratie met bouwkundige impact.

Hieronder valt de restauratie van elementen met een grote impact qua bouwwerkzaamheden, zoals bijvoorbeeld de restauratie van de kap van de Hofkapel of het terugbrengen van het plafond van de Mary Stuart zaal. De impact van deze werkzaamheden is groot. Zij vereisen dat de gebouwen niet in gebruik zijn. Wanneer deze werkzaamheden worden gecombineerd met de renovatie zal het hiervoor noodzakelijke extra budget bovenop het huidige projectbudget lager zijn dan wanneer hiertoe op een later moment wordt besloten. Al is nu op voorhand gezegd wel de verwachting dat dit niet binnen de huidige doorlooptijden van de renovatie gerealiseerd kan worden.

4 Gangen en trappen.

Hieronder vallen restauratiewerkzaamheden waarbij het noodzakelijk is dat de gebouwdelen niet in gebruik zijn. De impact van deze werkzaamheden is groot. Zij vereisen dat de gebouwen niet in gebruik zijn. Wanneer deze werkzaamheden worden gecombineerd met de renovatie zal het hiervoor noodzakelijke extra budget bovenop het huidige projectbudget lager zijn dan wanneer hiertoe op een later moment wordt besloten. Deze werkzaamheden zullen naar verwachting een impact hebben op de doorlooptijden van de renovatie.

Voor alle vier de categorieën is nader onderzoek nodig om de exacte kosten die buiten de scope en daarmee het budget van het programma vallen en impact op de planning te kunnen bepalen.

In bijgevoegde voortgangsrapportage wordt nader ingegaan op de stand van zaken van het programma Binnenhof renovatie in al haar aspecten. De heer Remkes benadrukte in zijn rapport het belang van technische briefings in het kader van de informatievoorziening. Vanzelfsprekend is het Rijksvastgoedbedrijf ook nu en in de toekomst bereid om een briefing te verzorgen om een toelichting te kunnen geven op deze voortgangsrapportage.

De minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening,

Hugo de Jonge

ZEVENDE VOORTGANGSRAPPORTAGE BINNENHOF RENOVATIE

Deze rapportage is als volgt opgebouwd:

1. Stand van zaken renovatie
2. Stand van zaken tijdelijke huisvesting
3. Financiën
4. Projectbeheersing en risicomanagement
5. Communicatie en omgeving

1. Stand van zaken renovatie

In de zomer van 2021 zijn de Eerste Kamer, Tweede Kamer en Raad van State van het Binnenhof naar hun tijdelijke huisvesting verhuisd. Daarmee is het project volgende planning in een volgende fase gekomen. Op 1 oktober 2021 zijn de gebouwen door de gebruikers overgedragen. De onderzoeksfase is gestart. Vanaf dat moment vinden aanvullende destructieve onderzoeken in de gebouwen plaats om zo goed mogelijk eventuele verborgen gebreken en zaken als bijvoorbeeld de aanwezigheid van asbest in kaart te brengen. Dit is een belangrijk deel van het proces om risico's in het uitvoeringstraject te beheersen en mitigeren.

Gebouwdeel Tweede Kamer

Het Definitief Ontwerp (DO) voor het gebouwdeel Tweede Kamer is in concept gereed gekomen in december 2021.

Het Rijksvastgoedbedrijf en de Tweede Kamer trekken gezamenlijk op in het finaliseren en toetsen van het DO. Na kwalitatieve- en financiële toetsing en besluitvorming die voorzien is voor de zomer, zal vervolgens worden gestart met het technisch ontwerp.

Ten aanzien van het Voorlopig Ontwerp (VO) voor de publieksentree dat nu wordt opgesteld vindt afstemming met verschillende stakeholders plaats.

Zo hebben er vorig jaar al meerdere gesprekken plaatsgevonden met natuurorganisaties. En in het eerste kwartaal van 2022 hebben onder meer gesprekken met omwonenden en ondernemers plaatsgevonden. Gezien het belang om de nieuwe publieksentree op een goede wijze te laten integreren in de stedelijke ruimte vindt deze (publieks)participatie plaats. Voorzien wordt dat binnen enkele maanden het VO kan worden vastgesteld.

Gebouwdelen Eerste Kamer en Raad van State

Sinds de zomer van 2021 zijn de gebouwen van de Eerste Kamer en de Raad van State ontruimd, en is een opname gedaan van de staat van de gebouwen ten behoeve van de overdracht aan de aannemer. Ook in deze gebouwen is de onderzoeksfase gestart, met als doel op tientallen plekken zorgvuldig nader

onderzoek te doen. Daarbij worden, gelijk aan de andere gebouwen, deskundigen op het gebied van monumenten en archeologie betrokken. De eerste onderzoeken, naar de funderingen, zijn gestart. Bij dit onderzoek zijn enkele historische vondsten gedaan. Tegelijkertijd wordt ook hier onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van asbest in het gebouw, zodat, indien aanwezig, een saneringsplan opgesteld kan worden. De gebouwdelen Eerste Kamer en Raad van State hebben ieder hun eigen DO's maar delen dezelfde omgevingsvergunning. Voor beide gebouwdelen zal voor de zomer 2022 de fase Technisch Ontwerp (TO) starten.

Gebouwdeel Eerste Kamer

Het DO is in april 2021 inhoudelijk vastgesteld door de gebruiker Eerste Kamer. Het ontwerp was daarmee nog niet gereed. Er heeft een toets op de uitgangspunten voor de renovatie, zoals onder andere vastgelegd in de Reikwijdte en het Programma van Eisen, plaatsgevonden. In overleg met onder andere de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) wordt gewerkt aan een bijgesteld ontwerp dat naar verwachting binnen enkele maanden vastgesteld kan worden. In dit ontwerp zijn ook opgedane ervaringen van de gebruiker in de tijdelijke huisvesting verwerkt.

Gebouwdeel Raad van State

Naar aanleiding van gesprekken met de gemeente Den Haag en haar adviserende instellingen (onder andere RCE) in het kader van de omgevingsvergunning wordt het DO momenteel aangepast. De aanpassingen betreffen vooral het souterrain. Daarnaast geeft ook de toetsing door de gebruiker Raad van State en het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) aan de uitgangspunten voor de renovatie, aanleiding om aanpassingen in het DO te verwerken.

Gebouwdeel Algemene Zaken

Het VO van gebouwdeel AZ zal in de eerste helft van 2022 worden vastgesteld en vervolgens wordt gestart met het DO.

Beheer van de gebouwdelen en veiligheid rondom de bouw

Tijdens de renovatie van het Binnenhof is het gebouwbeheer overgedragen aan de betrokken aannemers en staat veiligheid centraal. Daarbij gaat het om veiligheid voor de omgeving en voor de direct betrokken medewerkers. Tevens is er aandacht voor het veilig behoud van de gebouwen: het verminderen van risico's op (brand)schade aan de gebouwen. Er zijn hiervoor speciale afspraken gemaakt met de gebruikers die (nog) gebruik maken van het Binnenhof. Tevens zijn maatregelen getroffen om het ontstaan van incidenten zoveel mogelijk te voorkomen en voor een goede opvolging van incidenten te zorgen.

Archeologie

Het Binnenhof is een icoon van de geschiedenis van de Verenigde Provinciën en het latere Nederland. De gebouwen hebben de status van Rijksmonument. Maar niet alleen de gebouwen zijn van grote waarde; dit geldt ook voor sporen en resten van eerdere fasen van het complex, die zich in de ondergrond bevinden.

Dit 'bodemarchief' gaat terug tot de 13de eeuw. Op diepere niveaus kunnen zelfs ook archeologische lagen en restanten uit de late prehistorie (bronstijd/ijzertijd), Romeinse tijd en vroege Middeleeuwen aanwezig zijn.

De meerjarige renovatie van het Binnenhof heeft tot gevolg dat op verschillende plekken de bodem geroerd wordt. Omdat het Binnenhof is geclassificeerd als een 'waarde- archeologie'-gebied is met de aannemers afgesproken dat tijdens en voorafgaande aan de civieltechnische bodemwerkzaamheden archeologen aanwezig zullen zijn. Zij worden in de gelegenheid gesteld om de archeologische resten te documenteren op zo'n manier dat de informatie ook voor de toekomst wordt bewaard. Daarbij worden innovatieve technieken gebruikt, zoals 3D-scans, om funderingen, muurwerk, andere sporen en bodemlagen in kaart te brengen.

Vondsten

In aanloop naar de daadwerkelijke renovatiewerkzaamheden vonden er, conform planning, de afgelopen maanden al diverse bodemonderzoeken plaats. Daarbij zijn enkele archeologische vondsten gedaan; aan de zijde van de Tweede Kamer werd een geglazuurde tegel van eind 13e eeuw gevonden, onderdeel van een kleurrijke mozaïekvloer. Ook is er keramiek gevonden uit de 15e eeuw. De afdeling archeologie van de gemeente Den Haag onderzoekt en omschrijft dergelijke vondsten. Ook gebruikt ze kwalitatief goede vondsten voor tentoonstellingen en educatieve doeleinden. Uiteindelijk gaan de vondsten naar het gemeentedeput. Het RVB kijkt samen met de gemeente Den Haag of de tijdens de renovatie gedane vondsten direct kunnen worden tentoongesteld. Daarbij wordt onder meer gedacht aan een permanente expositieplek in het in 2022 te openen informatiecentrum.

Bij het funderingsonderzoek onder de galerij langs de Eerste Kamer is begin november 2021 de zware fundering van een middeleeuwse traptoren uit de tijd dat op de plek van de Eerste Kamer het Ridderhuis stond aangetroffen. Met behulp van de 3D scantechniek is de fundering in beeld gebracht. Eind november 2021 werd iets verderop een muurwerk uit de 13e eeuw ontdekt. Het zijn resten van een nog onbekend gebouw uit de tijd van graaf Floris de Vijfde.

De funderingen van de gebouwen en vondsten geven een goed beeld van hoe het Binnenhof er door de eeuwen heen uitzag. Aan het eind van de Binnenhofrenovatie – na analyses van alle onderzoeken – ontstaat een totaalbeeld en wordt er een archeologisch rapport opgemaakt. Alles wat er nu aan onderzoek wordt gedaan draagt daar aan bij.

Buitenruimte

De buitenruimte betreft het gebied gelegen aan de Hofplaats en Hofweg alsmede de Opperhof, de binnenplaats van het Binnenhof. Het ontwerp voor de buitenruimten zal in gezamenlijkheid met de gemeente Den Haag worden ontwikkeld. Het ontwerp moet immers aansluiten op de plannen voor de naastgelegen openbare ruimte waar de gemeente verantwoordelijk voor is. De komende maanden moet dit ontwerp verder vorm krijgen. Ook in de participatie richting omwonenden, ondernemers en andere belanghebbenden in de stad zal nauw worden samengewerkt.

Vanuit aangescherpte eisen op het gebied van veiligheid is de voorziene locatie van de technische hoofdinfrastructuur gewijzigd. Verdere details zijn niet opgenomen in deze rapportage, gezien de classificatie van de informatie. De ontwerpen van de buitenruimte en gebouwdelen zijn aangepast. Dit heeft geleid tot extra benodigde ontwerptijd van circa drie maanden, maar past binnen de vigerende planning.

Duurzaamheid

Verduurzaming van het Binnenhof is een belangrijk uitgangspunt van de afspraken die daarover door mijn voorganger met uw Kamer zijn gemaakt. In de afgelopen voortgangsrapportages is beschreven hoe daar invulling aan wordt gegeven. De in de zesde voortgangsrapportage genoemde duurzaamheidsmaatregelen naar aanleiding van de motie Smeulders¹ waaronder de zonnepanelen op platte daken, de voorzetwanden en HR++glas, worden meegenomen in het ontwerptraject van het DO; dit uiteraard binnen de randvoorwaarden van het monument. Met deze maatregelen wordt het energiegebruik beperkt en duurzame energie opgewekt. Aan de ontwerpers wordt daarnaast gevraagd bij de materiaalkeuze rekening te houden met circulariteit, naast andere randvoorwaarden zoals het voorkomen van een grootschalige renovatie binnen 25 jaar. Met de betrokken aannemers wordt verkend hoe de renovatieopgave gerealiseerd kan worden met meer hergebruik, minder verspilling en minder afval. Dit maakt deel uit van de reguliere overleggen met de aannemers.

---

¹ Kamerstukken II, 2019 – 2020, 34293, nr. 112

2. Stand van zaken tijdelijke huisvesting

De tijdelijke huisvestingen van Raad van State, Eerste Kamer en Tweede Kamer zijn in gebruik genomen. Ondertussen worden de laatste nog openstaande acties ter afronding uitgevoerd. De verwachting is dat in de volgende voortgangsrapportage hierover voor het laatst zal worden gerapporteerd. Uiteraard geldt dit, niet voor Algemene Zaken.

Algemene Zaken

In de brief d.d. 16 december 2021 is uw Kamer geïnformeerd dat de tijdelijke huisvesting van het ministerie van AZ in het rijksverzamelkantoor Bezuidenhoutseweg 73 (B73) zal worden gerealiseerd waar nu ook de ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) zijn ondergebracht.

Dit project wordt onder opdrachtgeverschap van het Directoraat Generaal Overheidsorganisatie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uitgevoerd in samenwerking met het ministerie van Algemene Zaken als gebruiker. Momenteel is de start gemaakt met het opstellen van het programma van eisen, het maken van het VO en voorbereiden van de bouwwerkzaamheden. De complexiteit van de opgave is de combinatie van de interne verhuizing die bij LNV/EZK moet plaats vinden, de relatie met de planning van het programma renovatie Binnenhof en de uitvoering van bouwwerkzaamheden binnen een gebouw waar twee departementen blijven werken. De realisatie van de tijdelijke huisvesting kan pas van start gaan als de verplaatsingen uit- en binnen B73 zijn gerealiseerd. Na de zomer 2023 is de verbouwing gereed en starten de voorbereidende inhuizingswerkzaamheden.

Tweede Kamer

Het pand B67 is eind augustus 2021 in gebruik genomen. Op dit moment worden de laatste verzoeken tot wijziging (VtW's) gerealiseerd. De uitvoering wordt afgestemd met de gebruiker om overlast te beperken en verstoringen van het parlementaire proces te voorkomen. Alle restpunten vanuit de oplevering zijn

afgehandeld. Een aantal gebreken die zijn geconstateerd worden in overleg met de gebruiker Tweede Kamer verholpen. Daarnaast vinden nog werkzaamheden plaats door extra klantwensen van de gebruiker. Eventuele toekomstige klantwensen en wijzigingen

Foto: Tweede Kamer

worden via het reguliere proces van beheer en instandhouding opgepakt en vallen buiten de scope van het project renovatie Binnenhof.

De ruimten voor Nieuwspoort worden thans gereed gemaakt in de nabijheid van de entree aan de zijde van de Bezuidenhoutseweg. Voorzien wordt dat overdracht aan Nieuwspoort nog voor deze zomer kan plaatsvinden.

Eerste Kamer / Raad van State

Sinds de zomer van 2021 zijn ook de gebruikers Eerste Kamer en Raad van State verhuisd naar de tijdelijke huisvesting Lange Voorhout 34 (LV34). De Eerste Kamer heeft nog tot 15 januari van dit jaar gebruik gemaakt van de Ridderzaal voor haar plenaire vergaderingen.

De tijdelijke huisvesting bevindt zich momenteel in de nazorgfase. De focus ligt in deze fase met name op de afhandeling van storingen in het kader van regulier beheer en onderhoud. Restpunten naar aanleiding van de verbouwing zijn, op enkele punten na, allemaal afgehandeld. Eventuele toekomstige wijzigingen worden via het reguliere proces van beheer en instandhouding opgepakt en vallen buiten de scope van het project renovatie Binnenhof.

Nieuwe wensen van gebruikers in de tijdelijke huisvesting

Tijdens het debat op 10 november 2021 is toegezegd in deze voortgangsrapportage toe te lichten hoe wordt omgegaan met nieuwe wensen van gebruikers, ook ten aanzien van andere gebruikers dan de Tweede Kamer. In antwoord op vragen van het lid Leijten d.d. 9 november 2021 op de vragen van het lid Leijten is uw Kamer hierover geïnformeerd. "De procedure voor tussentijdse verzoeken (zogenaamde nieuwe klantwensen) na de afronding van het project is dezelfde als de gebruiker Tweede Kamer gewend was op het Binnenhof. Wanneer blijkt dat er aanvullende behoeften zijn, is er voor de gebruiker gelegenheid tot het indienen van deze klantwensen bij het Rijksvastgoedbedrijf. Het Rijksvastgoedbedrijf, zonedig in overleg met het Directoraat-Generaal Overheidsorganisaties, toetst in overleg met de directie Financieel-Economische Zaken de klantwens op doelmatigheid en indien hiervoor extra middelen benodigd zijn vormt dit onderdeel van het reguliere begrotingsproces tussen het ministerie van BZK en Financiën."

Eventuele toekomstige verzoeken worden via het reguliere proces van beheer en instandhouding opgepakt en vallen daarmee buiten de scope van het project renovatie Binnenhof.

3. Financiën

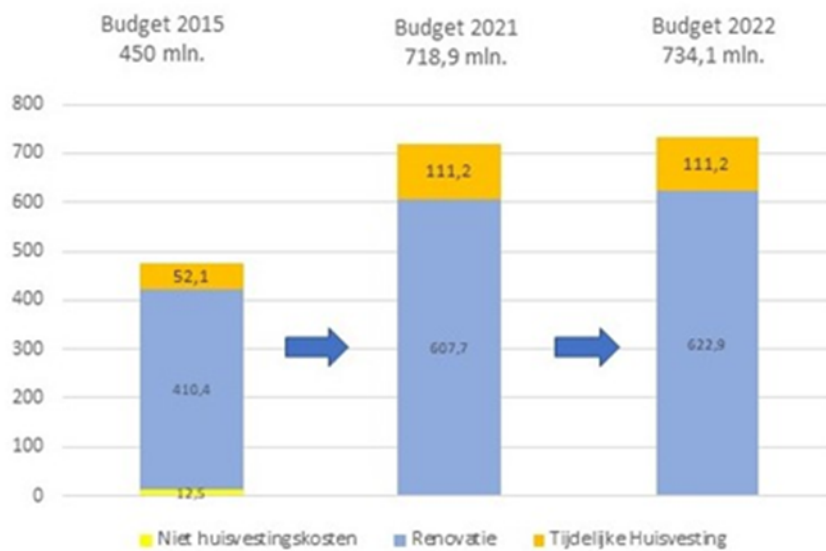
Ontwikkelingen budget

In de zesde rapportage is, zoals destijds toegezegd, uitgebreider dan voorheen ingegaan op de ontwikkelingen van het budget. Daarnaast is er op 3 november jl. een technische briefing gehouden waarbij een gedetailleerder inzicht is gegeven. Sinds deze rapportage en de technische briefing is de enige mutatie op de financiën nu de doorwerking van de prijsspeilcorrectie van het budget voor 2022. Over het eventuele beroep op de disclaimers (o.a. marktspanning, onvoorziene technische uitvoeringsrisico's, veiligheid en duurzaamheid) verwacht ik u niet eerder dan in een volgende voortgangsrapportage te kunnen informeren. Dit omdat er dan meer inzicht is in de uitkomsten van de lopende onderzoeken, het contracteren van de uitvoerende werkzaamheden en het afronden van de ontwerpen.

Ten opzichte van de vorige rapportage is het budget voor de renovatie gecorrigeerd naar prijsspeil ultimo 2022 en het gehele budget ziet er daarmee als volgt uit:

Budget ultimo 2022	(€ mln)	(€ mln)
Renovatie		
Budget Renovatie (ultimo 2020)	452,0 mln	
+ Indexatie ultimo 2021	14,8 mln	
+ Disclaimer veiligheid	127,0 mln	
+ Disclaimer duurzaamheid	13,9 mln	
+ Indexatie ultimo 2022	15,2 mln	
Totaal renovatie		622,9 mln
Budget Tijdelijke Huisvestingen (ultimo 2020)	110,1 mln	
+ O.a. Covid - 19 maatregelen	1,1 mln	
Totaal tijdelijke huisvestingen		111,2 mln
TOTAAL		734,1 mln

Ontwikkeling Financiën Renovatie Binnenhof

Gerealiseerde uitgaven

Onderstaande tabel toont de geactiveerde uitgaven tot nu toe, uitgesplitst voor het deel gerelateerd aan de renovatie en de tijdelijke huisvestingen.

	tot medio februari 2022*	Resterend budget
Tijdelijke huisvesting		
waarvan B67	54,8 mln	
waarvan LV34	22,2 mln	
waarvan AZ	3,1 mln	
subtotaal	80,1 mln	
Renovatie Binnenhofcomplex***	67,4 mln	
totaal	147,5 mln	586,6 mln **

* Dit betreft alleen de uitgaven. Daarnaast zijn er uiteraard al meer verplichtingen aangegaan die nog tot uitgaven zullen gaan leiden.

** Betreft prijspeil ultimo 2022. Betreft het resterende projectbudget voor het gehele project renovatie Binnenhof. Vanwege commerciële vertrouwelijkheid kan er alleen op totaalniveau openbaar inzicht worden gegeven in het resterend budget.

*** Betreft alle activiteiten ter voorbereiding en start van de renovatie zelf waaronder VO's/DO's en (archeologische) onderzoeken.

4. Projectbeheersing en risicomanagement

Planning

Op 1 oktober 2021 zijn de gebouwen door de gebruikers overgedragen. De onderzoeksfase is vervolgens conform planning gestart. Het programma Binnenhof renovatie werkt met scenario's waarin steeds gestuurd wordt op eventuele veranderingen en er dus ook aanpassingen plaats kunnen vinden. De huidige stand van zaken is dat gewerkt wordt aan de afronding van definitieve ontwerpen van de diverse gebouwdelen. In hoofdstuk 1 over de stand van zaken van de renovatie is deze informatie per gebouwdeel toegelicht en in de paragraaf vergunningen van dit hoofdstuk is de laatste stand van zaken over dit onderwerp weergegeven.

De nu lopende onderzoeksfase is een belangrijk meetmoment. De eerste resultaten van deze onderzoeksfase worden rond de zomer van 2023 verwacht. Deze resultaten zullen onder andere worden gebruikt om een meer gedetailleerde planning tot aan het einde van het programma te kunnen maken. De huidige verwachting is dat in het najaar van 2023 uw Kamer hierover wordt geïnformeerd.

Risico's

In de vorige voortgangsrapportages is ingegaan op een aantal risico's. In het afgelopen commissiedebat is toegezegd om in voorliggende voortgangsrapportage uitgebreider in te zullen gaan op een risico-inschatting. Daarnaast is toegezegd aan te geven langs welke stappen het rapporteren op risico's verder ontwikkeld kan worden.

Risico gestuurd werken vormt één van de basisbeginselen van goed projectmanagement. Bij risico gestuurd werken worden de onzekerheden voor de renovatie periodiek geïnventariseerd, beoordeeld en gekwantificeerd. Daarnaast worden per risico beheersmaatregelen vastgesteld en wordt bepaald welke functionarissen c.q. instanties deze maatregelen het beste kunnen uitvoeren. De effectiviteit van de beheersmaatregelen, inclusief de voortgang ervan, worden regelmatig getoetst, waarna zo nodig bijsturing volgt.

Hier worden ook de gebruikers bij betrokken, zodat hun kennis en expertise kan worden benut voor zowel de inventarisatie als voor de beheersing van de risico's. Deze risico's kunnen zich voordoen in een specifieke projectfase (ontwerp, bouwvoorbereiding, realisatie, gebruik) of vormen gedurende het gehele project een risico voor het behalen van de projectdoelstellingen binnen de gestelde kaders en uitgangspunten.

Indien risico's zich daadwerkelijk manifesteren worden het issues, of feiten. Deze moeten dan opgelost worden en bijvoorbeeld in het budget en/of de planning verwerkt worden. Voorbeeld hiervan is de latere verhuizing van AZ naar de tijdelijke huisvesting. Hoewel alles in het werk wordt gesteld om de impact van de gevolgen zoveel mogelijk te mitigeren, moeten de onvermijdbare budgettaire en planningseffecten wel worden verwerkt. Uiteraard wordt in dit specifieke geval van de tijdelijke huisvesting voor het ministerie van Algemene Zaken op het te mitigeren restrisico nog steeds actief gestuurd.

In deze fase van het programma Binnenhof Renovatie hebben de volgende 10 risico's de hoogste inschatting. Hierbij zijn enkele belangrijke beheersmaatregelen weergegeven. In hoofdlijnen gaat het om:

- Latere verhuizing van het Ministerie van Algemene Zaken naar de tijdelijke huisvesting
  - *Dit risico wordt lager ingeschat, vanwege de recente besluitvorming omtrent de tijdelijke huisvesting van het Ministerie van Algemene Zaken. Het risico verdwijnt pas als de verhuizing ook binnen het nieuwe kader mogelijk gemaakt is. Het zo snel mogelijk in gebruik kunnen nemen van de tijdelijke huisvesting is de belangrijkste beheersingsmaatregel.*
- Doorlopend gebruik van een aantal delen van het Binnenhof hindert de voortgang van de renovatie.
  - *De laatste bijeenkomst in de Ridderzaal heeft plaatsgevonden en over het gebruik van de overige delen zijn afspraken gemaakt. Daarnaast is de belangrijkste beheersmaatregel een goed afgestemd transitieplan, waarbij zowel de veiligheid en continuïteit van de te continueren bedrijfsprocessen op het Binnenhof als de voortgang van de renovatie zo goed als mogelijk geborgd zijn.*
- Omgevingsvergunningen – voorwaardelijk voor de start van (bouw)werkzaamheden – zijn niet tijdig onherroepelijk.
  - *Dit risico te beperken vereist, als basis voor de vergunningen, een in alle opzichten stabiel en goed doordacht en goed afgestemd plan, dat functioneel voldoet, voldoende oog heeft voor de monumentale kaders en omgevingsbelangen en bovendien past binnen de kaders van de renovatie.*
- Archeologische vondsten op het Binnenhof leiden tot noodzakelijke aanpassingen in de ontwerpen en/of uitvoeringwerkzaamheden.
  - *Beheersing van dit risico valt in twee hoofdzaken uiteen: het zo vroeg als mogelijk onderzoeken van potentiële archeologische vindplaatsen en het zorgen voor adaptatievermogen om eventuele vondsten in het plan van de renovatie op te nemen.*
- De integraliteit van de renovatie Binnenhof is onvoldoende geborgd wat kan leiden tot veiligheidsrisico's, onderhoudsrisico's en/of bedrijfsvoering-
risico's.
  - *De projecten bij de verschillende gebruikers maken alle deel uit van het programma Binnenhof renovatie, waarbinnen integraal op de programmadoelen wordt gestuurd. Dit komt uiteindelijk samen bij de Stuurgroep Binnenhof. Indien er doorlooptijden en/of financiën onder druk komen te staan dan is de afspraak dat gebruikers en RVB zo spoedig mogelijk opschalen. De coördinatietaak voor complex-overstijgende zaken is zowel overkoepelend, als specifiek belegd op verschillende disciplines. Integrale sturing vindt niet alleen plaats op de voortgang van de deelprojecten, maar eveneens op de borging van de raakvlakken tussen de projecten.*

- Besluitvorming en tegenvallers tijdens voorbereiding en uitvoering technische hoofdinfrastructuur (THI) leiden tot hinder voor de renovatie
  - *Beheersing is gericht op het meer meenemen van de gebruiker in het ontwerpproces in de vorm van werksessies en dialoog. De stuurgroep Binnenhof wordt meegenomen in het doorlopende proces.*
- Besluitvorming verloopt moeizaam.
  - *Het rapport van de heer Remkes beschrijft de dilemma's en geeft enkele concrete adviezen voor onder andere de overlegstructuur en informatievoorziening die opgevolgd worden. Daarnaast zijn binnen het programma goede ervaringen opgedaan met lean-transformatie teams (bijvoorbeeld bij de tijdelijke huisvesting Eerste Kamer en Raad van State) en wordt bekeken hoe dit breder toe te passen. In de stuurgroep Binnenhof renovatie is expliciet besproken dat besluitvorming zal worden bespoedigd door bij eventueel verschil van inzicht tussen partijen direct te (laten) escaleren naar het niveau van deze stuurgroep zodat daar dan de noodzakelijke keuzes kunnen worden gemaakt.*
- Nadere concretisering en uitwerking binnen de ontwerpfasen leidt tot scopediscussies met langdurige besluitvorming en/of leidt tot het niet passend krijgen van de ontwerpen binnen het gestelde budget.
  - *Transparantie over nieuwe inzichten en het volgen van een rationeel proces, waarin die nieuwe inzichten, als potentiële wijziging afgewogen kunnen worden tegen de projectkaders, leidt tot beheersing, dan wel beheerste en afgewogen bijstelling van die kaders.*
- RVB en opdrachtnemers bereiken geen overeenstemming over de aanbidding gedurende prijsvormingsfase.
  - *Dit risico is actueel, gezien de ontwikkeling van de kosten van materialen, arbeid en grondstoffen. Om het risico te borgen vinden kostenbepalingen standaard op drie manieren plaats: door kostenbureaus van ontwerpers, second opinions en ramingen door aannemers, op basis van 'open boek'. De uitvoerende partijen worden al heel vroeg bij de ontwerpen betrokken, om zodoende vroegtijdig te kunnen waarschuwen voor uitvoeringsrisico's en andere kostenverhogende aspecten in het ontwerp, wat zo nodig tot bijstelling leidt. Dit risico en de beheersing ervan kennen een relatie met de disclaimer marktspanning.*
- Gedurende de renovatie ontstaat brand met onherstelbare schade.
  - De renovatie is urgent, mede gelet op het reeds bestaande brandveiligheidsrisico. Dat betekent dat in de uitvoeringsplannen, werkvoorbereiding en in de uitvoering, specifieke maatregelen worden genomen ter voorkoming van brand. Dit betekent bijvoorbeeld dat specifieke eisen worden gesteld aan brandgevaarlijke werkzaamheden, zoals slijpen, zagen, etc. Ook worden er extra maatregelen getroffen in verband met het langere verblijf en gebruik van AZ op het Binnenhof zoals aandacht voor vluchtroutes.*

Naast deze top risico's zijn er natuurlijk vele onderliggende risico's die hun effect kunnen hebben op de financiën, op tijd, op reputatie en/of op de kwaliteit van de renovatie. Deze worden regelmatig beoordeeld en "gescoord" op kans van optreden en effect, waarbij beheersmaatregelen worden doorgevoerd. Via regelmatige "challenge" sessies worden nieuwe risico's geïdentificeerd, bestaande risico's geactualiseerd en beheersmaatregelen gecontinueerd, aangescherpt of afgebouwd.

De onderzoeksfase zal meer inzicht geven in de staat van de gebouwen en de effecten daarvan op de renovatieplannen. Ook zal dan de noodzaak tot het gebruik van de 'disclaimers' duidelijker worden (1. Marktspanning 2. Extra eisen beveiliging 3. Extra eisen duurzaamheid 4. Onvoorziene technische uitvoeringsrisico's). Dit geldt ook voor de fase waarin de technische ontwerpen worden opgesteld. Deze technische ontwerpen vormen de basis voor de prijsvorming met de uitvoerende partijen vormen. Als deze fases zijn afgerond zal een belangrijk deel van de te mitigeren risico's achter ons zal liggen, hoewel zich ook nieuwe risico's in de verdere uitvoering zullen voordoen. Het wordt dan stabiel, maar het blijft - gezien de aard-een project met een hoog risicoprofiel.

Vergunningen

In 2021 zijn verschillende omgevingsvergunningen voor de renovatie van het Binnenhof aangevraagd. Via een omgevingsvergunning wordt door de Gemeente Den Haag toestemming verleend voor de uitvoering van de ontwikkelde plannen. Om deze toestemming te kunnen verlenen worden de stukken door verschillende disciplines binnen de gemeente beoordeeld. Denk hierbij aan de beoordeling van de afdeling bouwconstructies, brandveiligheid en bouwfysica, maar ook de beoordeling op de impact op het monument door de Commissie Welstand en Monumenten.

Voor de renovatie worden meerdere omgevingsvergunningen aangevraagd. Een overzicht van de lopende en nog aan te vragen omgevingsvergunningen is onderaan deze alinea te vinden.

Naast de aanvragen van de omgevingsvergunningen wordt nog een aantal andere vergunningen aangevraagd. Zo is reeds de toestemming om bouwhekken te plaatsen rondom het Binnenhof vergund en wordt ook voor het verleggen van kabels en leidingen los een vergunning aangevraagd.

Lopende omgevingsvergunningen	Voorziene omgevingsvergunningen
<ul style="list-style-type: none"> Eerste Kamer & Raad van State (gezamenlijk één aanvraag) Tweede Kamer (monumenten) Tweede Kamer (niet-monumenten)	<ul style="list-style-type: none"> Gracht en brug bij Raad van State Entree bij Tweede Kamer Uitzichtpunt Funderingsversterkingen

5. Communicatie en omgeving

In vorige voortgangsrapportages informeerde mijn voorganger u over de gezamenlijke ambitie van de gemeente en het RVB om de bezoekersaantallen tijdens de renovatieperiode op peil te houden en de afspraken die daarover zijn vastgelegd in de publicatie "Renovatie Binnenhof, met oog voor de omgeving". Op 1 oktober 2021 is een pop-up informatiecentrum geopend. Dit tijdelijke informatiecentrum bevindt zich aan de Hofweg (bij ProDemos) en bezoekers van Den Haag, maar ook omwonenden kunnen hier meer informatie krijgen over het Binnenhof en haar renovatie. Nog dit jaar zal het definitieve informatiecentrum worden geopend. Het RVB levert op deze wijze een bijdrage aan het op peil houden van de bezoekersaantallen in de omgeving. Dit doet zij samen met de gemeente Den Haag en ondernemers uit de binnenstad.

In mijn brief van 16 december informeerde ik u over de voortgang omtrent een schadeprotocol voor ondernemers mocht er sprake zijn van buitenproportionele inkomensschade veroorzaakt door de renovatie van het Binnenhof. Hierover heeft in november een informatiebijeenkomst met ondernemers plaats gevonden. Dit schadeprotocol is gepubliceerd op www.binnenhofrenovatie.nl. Daarnaast worden in april informatiebijeenkomsten voor ondernemers gehouden.

Naast reguliere contactmomenten met omwonenden en ondernemers zijn er online en fysieke informatiebijeenkomsten georganiseerd. Ook is er een wekelijks inlooppunt voor belanghebbenden. Omwonenden en ondernemers worden over de bouwwerkzaamheden geïnformeerd via nieuwsbrieven en social media. Tegelijkertijd kunnen zij ook meedenken over verschillende onderdelen van het project. Zo is er een participatietraject gestart over de bouwschutting die om het Binnenhof zal worden geplaatst, en is er overleg met diverse natuurorganisaties over de buitenruimte op de Hofplaats. Het informeren over, maar ook betrekken van belanghebbenden bij de renovatie is een belangrijke pijler voor het project. In de

achtste

voortgangsrapportage wordt uw Kamer geïnformeerd over de resultaten van het stakeholderonderzoek onder omwonenden dat begin 2022 wordt uitgevoerd.